

УДК 340(477)

В. Б. Скоморовський, канд. іст. наук, доцент

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького
кафедра теорії та історії держави і права
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ БІЛОВЕЗЬКИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ 1991 РОКУ

У статті аналізуються переговори у Біловезькій Пущі 8 грудня 1991 р. глав трьох колишніх радянських республік України, Росії, Білорусії, характеризується правове значення прийнятих рішень та їх місце у ліквідації СРСР як єдиної держави

Ключові слова: Біловезька Угода, СНД, СРСР, міжнародні договори, союзні республіки

Правові наслідки переговорів у Біловезькій Пущі мають різне наукове тлумачення, у зв'язку з чим виникає об'єктивна потреба достовірно встановити особливості й ґрунтовно проаналізувати їх значення у розпаді СРСР. В ході дослідження був зібраний і узагальнений матеріал, що дозволив уточнити та багато в чому переглянути традиційні висновки стосовно даного питання.

Інтерес дослідників до даної проблематики проявився безпосередньо після укладення Біловезької Угоди. У працях сучасних дослідників Н. Барановської, Т. Батенка, В. Верстюка, С. Віднянського, Т. Давидченка, О. Захарова, Б. Ісакова, Т. Орлової дане питання висвітлюється фрагментарно, однак цілісної ґрунтовної картини правових наслідків Біловезької Угоди не подається.

На початку 1990-х років союзні республіки фактично здійснювали власну внутрішню і зовнішню політику як самостійні держави, юридично залишаючись при цьому в складі СРСР. Прийняті республіками акти про незалежність містили заклик до держав світу визнати їх міжнародно-правовий статус. Після референдуму 1 грудня 1991 р. Верховна Рада України одногосно прийняла звернення «До парламентів і народів світу», в якому вказувалося: «Договір 1922 року про створення Союзу РСР і всі наступні конституційні акти Союзу РСР Україна вважає відносно себе нечинними і недійсними».

За таких обставин постала потреба пошуку нових форм співіснування колишніх радянських республік. Це питання стало ключовим на зустрічі глав трьох республік: Леоніда Кравчука (Україна), Станіслава Шушкевича (Білорусь) та Бориса Єльцина (Росія) 8 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі. Окрім пошуку нових форм співіснування колишніх радянських республік, передбачалось також вироблення спільної позиції у взаємовідносинах з чинним президентом СРСР, політика якого не відповідала реальній ситуації в країні, та підписання угоди про співпрацю в економічній сфері. «... Главной геополитической задачей того времени — сохранения преимуществ экономической интеграции бывших союзных республик СССР. Решение этой задачи облегчалось многими факторами: специализацией и тесной кооперацией национальных экономик, общностью исторического развития, единством правового регулирования, наличием общего языка межнационального общения и т. д.» [1, 9–10].

Переговори розпочались о 10 год. ранку. Як стверджував Л. Кравчук, «...Єльцин, Гайдар та Бурбуліс представляли на зустрічі Росію, я та Фокін — Україну, Шушкевич та Кебич — Беларусь» [2, 20]. Обговорення майбутньої угоди тривало

більше двох годин. Спочатку пропонувалось назвати нове об'єднання Співдружність демократичних держав, але за результатами дискусій прийнято рішення про назву «Співдружність Незалежних Держав» (СНД) [3, 655]. Ключовим питанням стало: чи мають право три республіки приймати рішення про розпуск Союзу, якщо створений він був за участі великої кількості країн? Після довгих дискусій і консультацій з юристами було знайдено компроміс. Оскільки саме Україна, Росія та Білорусія стояли біля витоків створення СРСР, відповідно, вони мали історичне право задекларувати процес ліквідації цього державного утворення і сформувані фундаментальні принципи іншого новоутворення [4, 2], яке повинно суттєво відрізнитися від Радянського Союзу, а за своєю суттю мало наближатись до європейського співтовариства [2, 21].

Результатом переговорів стало підписання 8 грудня 1991 р. тристоронньої Угоди про створення СНД. У преамбулі вказувалось: «Мы, Республика Беларусь, Российская Федерация (РСФСР), Украина, как государства — учредители Союза ССР, подписавшие Союзный Договор 1922 года, далее именуемые Высокими Договаривающимися Сторонами, констатируем, что Союз ССР как субъект международного права и геополитическая реальность прекращает свое существование» [5, 23].

Стаття 1 передбачала наявність назви об'єднання — Співдружність Незалежних Держав. Стаття 2 гарантувала рівні права і свободи своїм громадянам «Каждая из Высоких Договаривающихся Сторон гарантирует гражданам других Сторон, а также лицам без гражданства, проживающим на ее территории, независимо от их национальной принадлежности или иных различий, гражданские, политические, социальные, экономические и культурные права и свободы в соответствии с общепризнанными международными нормами о правах человека» [5, 24]. Значний інтерес викликає стаття 6 Угоди, де йдеться про співпрацю по забезпеченню миру й безпеки у світі «Государства — члены Содружества будут сотрудничать в обеспечении международного мира и безопасности, осуществлении эффективных мер сокращения вооружений и военных расходов. Они стремятся к ликвидации всех ядерных вооружений, всеобщему и полному разоружению под строгим международным контролем.

Стороны будут уважать стремление друг друга к достижению статуса безъядерной зоны и нейтрального государства.

Государства — члены Содружества будут сохранять и поддерживать под объединенным командованием общее военно-стратегическое пространство, включая единый контроль над ядерным оружием, порядок осуществления которого регулируется специальным соглашением.

Они также совместно гарантируют необходимые условия размещения, функционирования, материального и социального обеспечения стратегических вооруженных сил. Стороны обязуются проводить согласованную политику по вопросам социальной защиты и пенсионного обеспечения военнослужащих и их семей» [5, 25].

До сфер спільної діяльності згідно статті 7 були віднесені такі:

- координація зовнішньополітичної діяльності;
- співробітництво у формуванні й розвитку спільного економічного простору, загальноєвропейського та євразійського ринків, у галузі митної політики;
- співробітництво у розвитку систем транспорту та зв'язку;
- співробітництво у галузі охорони навколишнього середовища, участь у створенні всеохопної міжнародної системи екологічної безпеки;
- питання міграційної політики; боротьбу з організованою злочинністю [5, 25].

Кожна зі сторін залишала за собою право припинити дію Угоди або окремих її статей, заздалегідь повідомивши про це інших учасників Угоди. Сторони заявляли, що гарантують виконання міжнародних зобов'язань, які впливали для них з договорів і угод колишнього СРСР. Угода про утворення СНД оголошувалася відкри-

тою для приєднання всіх держав-членів колишнього СРСР, а також інших держав, які поділяли цілі та принципи цієї Угоди [3, 656; 7, 60].

Цього ж дня глави держав Білорусії, Росії і України підписали Заяву, де офіційно повідомили громадськість про створення СНД. «Мы, руководители Республики Беларусь, РСФСР, Украины,

— отмечая, что переговоры о подготовке нового Союзного Договора зашли в тупик, объективный процесс выхода республик из состава Союза ССР и образования независимых государств стал реальным фактором;

— констатируя, что недальновидная политика центра привела к глубокому экономическому и политическому кризису, к развалу производства, катастрофическому понижению жизненного уровня практически всех слоев общества;

— принимая во внимание возрастание социальной напряженности во многих регионах бывшего Союза ССР, что привело к межнациональным конфликтам с многочисленными человеческими жертвами;

— осознавая ответственность перед своими народами и мировым сообществом и назревшую потребность в практическом осуществлении политических и экономических реформ, заявляем об образовании Содружества Независимых Государств, о чем сторонами 8 декабря 1991 года подписано Соглашение» [5, 27–28].

Тогочасний президент Росії Б. Єльцин, обгрунтовуючи доцільність створення СНД заявив: «Три республики, которые выступили учредителями СССР, приостановили процесс стихийного, анархичного распада того общего пространства, в котором живут наши народы. Была найдена единственно возможная формула совместной жизни в новых условиях — Содружество Независимых Государств, а не государство, где никто не имеет независимости...»

В нынешних условиях только Содружество Независимых Государств способно обеспечить сохранение складывающегося веками, но почти утраченного сейчас политического, правового и экономического пространства. Только Содружество способно упрочить его на новой, добровольной и демократической основе...» [8, 131].

Юридична природа Біловезької Угоди не передбачала необхідності її ратифікації. Однак впродовж кількох наступних днів Угоду про створення СНД було затверджено в Верховних Радах РРФСР (більшістю голосів), України (без обговорення) і Білорусі (при одному голосі проти).

12 грудня 1991 р. Верховна Рада РРФСР ратифікувала Угоду про створення СНД. У документі йдеться: «Верховный Совет Российской Советской Федеративной Социалистической Республики, руководствуясь пунктом 15 статьи 109 Конституции (Основного Закона) РСФСР, постановляет:

Ратифицировать Соглашение между Республикой Беларусь, Российской Федерацией (РСФСР) и Украиной о создании Содружества Независимых Государств, подписанное в г. Минске 8 декабря 1991 года [5, 28–29].

Того ж дня, «керуючись Декларацією про державний суверенітет РРФСР», прийняла Постанову «Про денонсацію Договору про утворення СРСР». У постанові зокрема зазначалось: «Руководствуясь Декларацией о государственном суверенитете РСФСР и в соответствии с пунктом 15 статьи 109 Конституции (Основного Закона) РСФСР, Верховный Совет РСФСР постановляет: Денонсировать Договор об образовании Союза Советских Социалистических Республик, утвержденный I Съездом Советов СССР 30 декабря 1922 года в городе Москве» [5, 34–35].

12 грудня 1991 р. Угоду про створення Співдружності незалежних держав було ратифіковано Верховною Радою України: «Верховный Совет Украины постановляет.

Соглашение о создании Содружества Независимых Государств, подписанное от имени Украины 8 декабря 1991 года в г. Минске, ратифицировать с оговорками (прилагаются) [5, 29]. Така терміновість зумовлювалася обставинами, в яких на той

час опинилася Україна. На думку ряду дослідників, багато в цей момент залежало від ратифікації «Договору про Співдружність Незалежних Держав» у Верховній Раді України. Постійні депутатські комісії та ситуативні групи депутатів вносили ряд поправок до тексту Договору, які погоджувались з керівництвом Білорусії та Росії. Результатом засідання стало те, що Верховна Рада України 288 голосами ратифікувала договір. Однак, було запропоновано 12 поправок, більшість з яких стосувалась приведення у відповідність пунктів договору до міжнародних норм міжнародних відносин. Згодом вони були прийняті білоруською і російською сторонами [9, 95].

Ратифікація цього документа відбувалася з відповідними застереженнями, що унеможливлювали перетворення України на частину нової союзної держави. Проте вони не припинили різнопланове тлумачення Біловезької Угоди і не гарантували від можливої небезпеки перетворити Співдружність на державне утворення.

Можемо стверджувати, що поява Співдружності Незалежних Держав стала можливою завдяки швидкому прогресуванню нових демократичних інституцій та демократичних відносин, що в кінцевому підсумку змусили зійти з політичної арени Радянський Союз як закриту політичну систему [10, 7]. До складу СНД увійшли всі країни колишнього СРСР, крім країн Балтії та Грузії. М. Горбачову не залишилось нічого іншого, ніж у телевізійному зверненні 25 грудня оголосити про припинення виконання ним функцій президента СРСР у зв'язку зі зникненням самої держави [11, 60–61].

Таким чином, Біловезька Угода сприяла укладенню домовленостей між незалежними державами стосовно принципів і норм взаємовідносин, здійсненню своєрідного «цивілізованого розлучення», розробленню цивілізованого механізму виходу з імперії мирним шляхом. Вона легалізувала перед світом факт створення ряду нових незалежних держав, що скористались власним конституційним правом на самовизначення і проголосили державний суверенітет. Угода засвідчила розпад нездатного до подальшого існування СРСР, заперечення імперської політики як способу взаємовідносин між народами, стала історичним фактом практичної реалізації нового політичного мислення.

Література

1. СНГ, Россия и Европа: сборник статей / Сост. А. В. Захаров. — М.: Юстицинформ, 2006. — 232 с.
2. Кравчук Л. М. Останні дні імперії. Перші роки надії / Л. М. Кравчук. — К.: Довіра, 1994. — 230 с.
3. Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001) / Н. П. Барановська, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. / Під ред. В. М. Литвина. — К.: Альтернативи, 2001. — 704 с.
4. Давидченко Т. «6 тисяч днів і 6 тисяч ночей незалежної України», або Останній день радянської імперії / Т. Давидченко // Закон і бізнес. — 2006. — 9 грудня (№ 49). — С. 2.
5. Россия и страны СНГ: сборник документов. 1991–2004. — Ч. 1. — СПб: Изд-во Политехн. ун-та, 2006. — 376 с.
7. Орлова Т. В. Історія нових незалежних держав / Т. В. Орлова. — К.: Знання, 2010. — 487 с.
8. Исаков В. Б. Расчлененка / В. Б. Исаков. — М.: Закон и право, 1998. — 431 с.
9. Михальченко Н. И. Беловежье. Л. Кравчук. Украина 1991–1995 / Н. И. Михальченко, В. П. Андрущенко. — К.: Укр. Центр духовной культуры, 1996. — 512 с.
10. Батенко Т. Королі СНД: портрети дванадцяти президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі) / Т. Батенко. — Львів: Кальварія, 2000. — 216 с.
11. Орлова Т. В. Історія нових незалежних держав / Т. В. Орлова. — К.: Знання, 2010. — 487 с.

В. Б. Скоморовский, кандидат исторических наук, доцент

кафедра теории и истории государства и права
Ивано-Франковский университет права им. Короля Даниила Галицкого
76018, г. Ивано-Франковск, ул. Коновальца, 35

ПРАВОВЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ БЕЛОВЕЖСКИХ СОГЛАШЕНИЙ 1991 ГОДА

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются переговоры в Беловежской Пуще 8 декабря 1991 глав трех бывших советских республик Украины, России, Белоруссии, характеризуется правовое значение принимаемых решений и их место в ликвидации СССР как единого государства

Ключевые слова: Беловежское Соглашение, СНГ, СССР, международные договоры, союзные республики